

Albert-Lőrincz Márton – Hadnagy József

**A személy értéke a közösségben, avagy
a mentálhigiénés szemlélet érvényessége a kisközösségben**

„Az emberi szabadsághoz tartozik, hogy az erkölcsi elvek megértése és személyes átalakítása nem egységesíthető.”

(Jürgen Oelkers)

Bevezetés

A társadalom fejlődésének mai szakaszában az életvezető értékek átrendeződésének vagyunk tanúi, elszenvedői. A megtartó életelvek – becsületesség, szótartás, segítségnyújtás, tudás, cselekvő magatartás, család, emberszeretet, tisztelet, igazságosság – mintha kiestek volna a szótárunkból, ehelyett a saját kis világainkba igyekszünk berendezkedni, önmagunk értelmezése és saját érdekeink szerint, miközben szidjuk a világot, a politikát, a szomszédot, az alkalmi útítársat, a szerelőt, az üzlettest, a munkaadót. Van úgy is, hogy drukkolunk azért, hogy leaszfaltozzák az utcánkat, megjavítsák a közvilágítást, ne vágják ki a köztéri fákat. Ezek is, azok is vagyunk, és mégis érezzük, valami nincs rendben. Válságba jutott volna az erkölcs, vagy csak az életkihívásokhoz való alkalmazkodás lett látványosabb és gyorsabb, esetleg csak az erkölcsi sematizmus szorult volna ki az életünkől, helyet adva a különlegességnek, amely az emberi személyiséget meghatározza? A válasz korántsem egyszerű. Hajlunk arra, hogy azt mondjuk, hogy az erkölcsi elvek személyes átalakítása lett a társadalmi kihívásokra adott válaszunk, hiszen látjuk, érzékeljük, hogy a kortárs ember *saját* erkölcsi érvényességgel van jelen a közösségben. Az *én* érvényessége autentikusabbnak tűnik, mint a *mi* érvényessége, az individuális dimenzió felülről látszik a közösségi dimenziót. Átértelmeződne a hagyományos erkölcs?

Az erkölcsi különlegesség az ember különlegességének hordozója

A sikeresség egyik tényezője az erkölcsi arculat, az az értéképviselő, amely mindnyájunkat jellemez, és amelyet viszonyulásainkban a közösség tudomására hozunk. Erkölcsiségünk látható része ez, az a mód, ahogyan

beszélünk, viselkedünk, dolgozunk, építkezünk. Sokszor érzéseink is kirakatba kerülnek, máskor elfedjük, elmaszkírozzuk, vagy éppenséggel elfojtjuk, útját álljuk annak, hogy mások kiismerjék érzéseinket. A közösségbe belegyökerezett társadalmi hagyományok, nemzeti karakterek, személyiségbeli sajátosságaink, és nyilván a bennünket ért nevelési hatások tengelyében nyilvánulunk meg. Együnk így, másunk más valahogy. Viszonyulásunkban mindenkor benne van a közösség normaelvárásához való igazodás, amely maga is változik az idő sodrásában, a társadalmi opciók, elvárások, eszmények alakulása szerint, így erkölcsi személyiségünk szükségszerűen az emberi természet korlátozása is. Ugyanakkor a szabadság, mint a kényszerszertől való mentesség – ez a szabadság *differentia specificá*-ja a klasszikus definíciókban – alapvető emberi érték marad, de amelyről napjainkban egyre inkább úgy kell szólnunk, mint egyéni *szabadságokról*, jelezvén az individualizmus nyomatékát a jelenkor társadalmi tapasztalatában.

Amartya Sen szerint „a fejlődés az emberi szabadságok kiterjesztésének folyamata” (Sen 1999, idézi Dahrendorf 2004, 15). Ez a megközelítés a liberalizmus fősodrában valóban helytállóan tűnik. De akkor hogy is állunk az erkölccsiséggel, amely tudvalevőleg a közösségi elvárásokra adott egyéni válaszok értékhorozója. Az erkölcs ugyanis a többség által helyesnek tartott normák, szabályok összessége, amelyhez minden ember viszonyul valamilyen módon. De hogyan? A XVIII. század empirikusai – Locke, Hobbes, Bacon, Hume – szerint az erkölcs a *belátásból fakadó önkéntesség*. Nyilván egyoldalú megközelítés lenne, ha a társadalmi békéből kizárnánk az érdeket, minden emberi cselekvés hajtómotorját. A modernizmus már nem tud megelégedni a belátásból fakadó önkéntesség eszméjével, mert azóta nagyot fordult a világ, megváltoztak az emberi értékek, érdekek, normák.

Alasdair MacIntyre 1981-ben meglehetősen meglehetősen címen (*After virtue*) adott ki egy könyvet, amely cím azt vetíti előre, hogy elérkeztünk az erkölcs utáni, úgynevezett posztmorális társadalomba. Megdöbbenünk ezen, akik még a *nikomakhoszi etika* irányainak elévülhetetlenségéért törünk pálcát. Az erkölcs is a posztmodern átalakulás trendjét követné? Bizonyosan, hiszen a posztmodern alap gondolat éppen az, hogy a világ egysége – mint olyan – haszontalan spekuláció, egység nincs, csak versengés, az igazság nem kisajátítható, mert nem az egység, hanem a sokféleség uralja a világot, és benne nyilván a társadalmat, az emberi közösségeket, és a közösséget alkotó embereket. A posztmodern eszme az individualizmust emeli piedesztálra, és mint minden liberális doktrína, az egyént helyezi a középpontba. Erkölcsi vonatkozásban az látszik kirajzolódni,

hogy az egyes erények, mint például az igazságosság, a bátorság, a becsületesség, tisztelet, a szavahihetőség stb. az elindividualizálódás felé sodródnak. Nem lennének szilárd jellemkategóriák, vagy csak értelmezésük, és ezzel egyetemben tartalmuk lett viszonylagos? Lehet vitatkozni rajta, főleg akkor, ha a kardinális erkölcsi alapokat állandó életvezetési értékeként tételezzük. MacIntyre azt mondja, hogy az erények „sohasem szilárd diszpozíciók, hanem a döntések érzelmi-kognitív hátterét alkotják, amely döntéseket már nem szükséges bizonyítási eljárásnak alávetni, mint az arisztotelészi etikában, hanem a bonyolult értelmezések és a belső és külső természetű hozzárendelések vezetnek bennük annak a kedvező vagy kedvezőtlen képnek a kialakításához, amelyet majd ’tulajdonságnak’ nevezünk” (MacIntyre 1981, idézi Oelker 1998, 155). A fenti idézet a társadalom atomizálódásának erkölcsfilozófiai magyarázata is lehet.

A kortárs társadalomértelmezések fősodrának paradigmája az egyéni dimenzió értékét emeli ki olyan módon, hogy megkérdőjelezi, sőt felborítja az elmúlt két és félezer esztendő tapasztalatának hagyományait. Miközben egyre nagyobb szükségét érezzük a közösségben rejlő hozzáadott érték hasznosításának, azzal szembesülünk, hogy világunkat az erény relativizálódása hálózta be, a „tartósan birtokolható személyes tulajdonságok” zárójelbe kerülnek, az erények „egyéni formában” mutatkoznak meg (MacIntyre uo.), ami a kantai felelősségetika felszámolását is sejteti.

A közösségfejlesztés – akár iskolai, akár lokális közösségről legyen szó – alap gondolata az, hogy ki kell építeni a felelősségvállalás erkölcsét, mert felelősségérzet hiányában semmit sem lehet tenni azért, hogy a közösség a maga erejéből működőképesse, életképesse váljék. Közösségi tudat és felelősség nélkül nincs fejlődés, prosperitás, mert a közösségek egyre inkább magukra maradnak „tervezett” beavatkozások hiányában. A közösségek a közösségi erőforrások birtokbavételével válhatnak minőségi közösségekké. Ehhez feltétlenül szükség van a posztmorális individualizmus felülvizsgálására, a felelősségetika megerősítésére.

A közösség viszonyulása az erkölcsi különlegességhez

Azt gondoljuk, hogy minden közösség, bár nem erőteljesen, de magában hordozza a felelősség képességét. Ha nem hinnénk benne, nem is próbálnánk közösségfejlesztéssel. Csakhogy a közösségfejlesztés áldozatos, türelmes, kitartó és hosszadalmas munkát követel.

Két lehetőség adott: vagy megpróbáljuk elhinni – mint tagok –, hogy a közösség érték, és mindent megteszünk azért, hogy megmaradjon, illetve megerősödjön, ha gyenge, vagy hagyjuk, hogy szétessen alkotó elemeire, és elszigetelődünk a saját individuális érdekeink szerint, belenyugszunk abba, hogy győzedelmeskedett a posztmorális helyzet. Nos itt léphet színre a kooperatív etika (David Gauthiers). A kooperatív etika szorgalmazza, hogy a közösség tagjai egyenértékű partnereknek tekintsék egymást, hogy egyezkedés útján olyan döntéseket hozzanak, amelyek a közösség javára vannak. Az egyezkedést azonban ki kell alakítani, be kell indítani, a résztvevőket rá kell hangolni a kooperációra.

A modernizmus tulajdonképpen átértelmezi a kantai etikai felfogást, miszerint „a moralitás értelme, hogy hatálytalanítsa az önérdek indítékait a közjó érdekében. Ez a modern társadalomban csak kooperatív egyezkedéssel történhet” (Pálvölgyi é. n.). A kooperatív etika a konszenzuális együttműködés eredményességét hangsúlyozza. „A kooperáció több mint pusztán koordináció, az együttműködő megválasztja a cselekvés irányát, amely kölcsönös előnyökhöz vezet, és ezt követi az egyénileg előnyös hiba kecssegetetésével szemben” (Gauthiers 1990, idézi Oelkers 1998, 161). A közösségi opció megfogalmazása nem magától történik. Az együttgondolkodás az előmunkák során alakul ki, amelyben a szakember, miután birtokába kerül egy szükséges és elégséges információhalmaznak – szükségletek, erőforrások, lehetőségek, kulcsemberek –, megkezdődhet az együttes cselekvés beindítása, a kooperáció.

A közösség nem minden tagja óhajtja az együttműködést. A posztmoralitás – értsd erkölcsi különlegességek és egyéni érdekek – táplálhatja a kívülmaradást. Azt gondoljuk, hogy a posztmorális magatartás megnyilvánulása összefügg a közösség méretével, a közösség kohéziós fokával, a tagok ismereteivel, szokásaival, kulturális habitusával és szükségletfelismerő képességével, valamint a tagokat ért nevelési hatásokkal (családi ethosz, családi narratíva, iskolai nevelés, szomszédsági kommunikáció és interakció, média-befolyás, műveltség stb.). A kisebb közösségekben nagyobb az erkölcsi nyomás, mint a nagyobbakban. Ennek következtében inkább választják az aktivizmust, mint a marginalizációt.

A közösség nyomásgyakorlásának leggyakoribb módszere a véleményalkotás. A vélemény értékmegítélés, a véleménynyilvánítás az érdekérvényesítés eszköze. Ezzel az eszközzel – mint íratlan normaképzettel – rendelkezik a közösség, amelyet formáló-alakító-befolyásoló eszközként és a szankcionálás eszközeként egyaránt használ. A véleménynyilvánításnak azonban megvan a maga „etikai kódexe”, amely alapvetően azt írja elő, hogy senkit se hozzunk érdemtelenül

előnytelen helyzetbe. Ennek betartása nem megy simán, egyrészt azért, mert az emberi természet magában rejt a tévedés és rosszhiszeműség lehetőségét, másrészt azért, mert a viselkedés stabilitása is változó.

A viselkedés stabilitásának vagy instabilitásának megértésére érdemes elidőzni Paul F. Secord és Carl W. Backman interperszonális mátrixelméletén. A fogalmat a múlt század '60-as éveiben vezették be az egyéni viselkedés állandóságának és változásának leírására. Úgy gondoljuk, hogy Secord és Backman elmélete alkalmas arra, hogy pszichológiailag alátámassza Sen (1999) egyéni szabadságokról szóló felfogását. Az interperszonális mátrix dinamikai, kreativitási, jellemvonásbeli és életvezetési összetevők hálózatából áll össze és alakítja ki a személyiség egységét. Ezek az értéktömbök több értékkategóriát tartalmaznak. Pálvölgyi (é. n.) az emberi alapértékek mátrixát az alábbiak szerint rendszerezi:

PES-1	PES-2	PES-3	PES-4	PES-5	PES-6	PES-7
empátia	határozottság	szerepet	igazságosság	aktivitás	önfejlesztés	szorgalom
bátorság	bizalom	kötelezettség vállalása	elemző-képesség	önkifejezés	kíváncsiság	becsületesség
kötelességtudat	önfegyelem	megbocsátás	etikai érzék	kreativitás	műveltség	megbízhatóság
életvédelem	tisztelet	felelősség-érzet	méltányosság	alkotóerő	hagyományörzés	karitativitás
jóakarát	értéktudat	közösségi szellem	kongruencia	harmónia	értékszemlélet	mértékletesség
önfeláldozás	tolerancia	figyelmesség	önérvényesítés	nyitottság	jövőkép	pontosság
segítőkészség	elfogadás	nemzettudat	döntésképesség	gyakorlati érzék	céltudatosság	helyes gazdálkodás

PES-1 = az emberi élet védelme; PES-2 = a személyi méltóság védelme; PES-3 = a család és a társadalom védelme; PES-4 = az igazság és a szabadság védelme; PES-5 = a testi és a lelki egészség védelme; PES-6 = a szellemi értékek védelme; PES-7 = az anyagi javak védelme

(forrás: www.erkolcstan.hu/system/files/.../etika_tp_ppt, (letöltve 2015. 06.25.)

A pedagógiai személyiségmodell négy dimenziója az alábbi tartalmakkal telített:

- *dinamika*: empátia, bátorság, kötelességtudat, határozottság, bizalom, szeretet, aktivitás, önkifejezés, harmónia, nyitott gondolkodás, önfejlesztés, kíváncsiság, szorgalom;
- *alkotóerő*: önfegyelem, tisztelet, kötelezettség vállalása, kreativitás, alkotóerő, műveltség, hagyományörzés, értékszemlélet;

- *jellem*: jóakarát, önfeláldozás, értéktudat, megbocsátás, igazságosság, elemző képesség, etikai érzék, méltányosság, kongruencia, jövőkép, megbízhatóság, becsületesség, karitativitás, mértékletesség;
- *életvezetés*: segítőkészség, tolerancia, elfogadás, felelősség érzet, közösségi szellem, figyelmesség, nemzettudat, önérvényesítés, döntésképeség, gyakorlati érzék, céltudatosság, pontosság, helyes gazdálkodás (Pálvölgyi é. n.).

Amennyiben a fenti értékek között kompatibilitás van, a személy szabadnak és tevékenynek észleli magát, testi-lelki-szellemi és szociális harmóniában él. Az ilyen emberekre számítani lehet, mert egyéni érdekein túl, a közösségért is tud tenni. Az egyéni szabadságok lényege ugyanis az egyén alkalmazkodása a változó kihívásokhoz, azaz saját érdekeinek társadalmi felelősségbe ágyazott érvényesítése. Az egyén erkölce a maga különlegességében nyilvánul meg. Secord és Backman szerint a viselkedési mátrix azért nem állandó, mert a három összetevője – a személy önmagáról alkotott képe, a saját viselkedés értelmezése és a vele interakcióban álló másik személy – nem állandó, nem stabil. Amikor egybevágóság van a három összetevő között, a viselkedés a kongruencia állapotában van, de amikor a három összetevő nem egybevágóan kombinálódik, a változás irányába ható erők felerősödnek és inkongruencia állapotok alakulnak ki (Secord és Backman 1962, in Hunyady 1973).

A közösség szervezője (közösségfejlesztő, pedagógus) kétféle etikai dilemmával találkozhat szemben magát: egyfelől a közösség tagjainak viselkedési változásával (lásd személyiségmátrix), maga után vonva az esetleges közösségi véleménynyilvánítás gyakorlatából eredő negatív stigmatizációt, másfelől a közösségformálódás természetes trendjébe való beavatkozás jogosságával. Ugyanis „plurális környezetben lehet és kell megvalósítani azt az erkölcsi nevelést, ami valóban az élet dolgaiban történő eligazodást, az értékekben való kibontakozást, az egyén és közösség számára egyaránt hasznos konstruktív életvezetés kialakítását szolgálja” (Pálvölgyi é. n.). Pedagógiai szempontból valóban ez lehet a járható út. De mi van akkor, ha a lokális közösség alakításáról, működésbe hozásáról van szó? A feladat: közelíteni az érdekeket, serkenteni a motivációs készletet.

Összegzés helyett

Jelen írásunk célkeresztjébe a posztmodern társadalmak közösségetikai problémája került. Amikor közösségről beszélünk, leggyakrabban vagy az iskolai közösség, vagy a lokális közösség jut eszünkbe. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a kortárs társadalmak posztmodern erkölcsfilozófiai megoldásai mennyire érvényesek az iskolai (osztály), illetve a társadalmi (lokális) közösségekre nézve, mennyire alkalmasak a mentálhigiénés igények kielégítésére. Azt reméljük, hogy fent kifejtett gondolatainkat haszonnal olvassa majd úgy a pedagógus, mint a közösségfejlesztő szakember, hiszen a liberális csoportszemlélet dilemmáit minden közösségépítőnek figyelembe kell vennie

Irodalom

- Dahrendorf, Ralf : *Egy új rend nyomában*. Előadások a szabadság politikájáról a 21. században (ford. Harmathy Veronika) Budapest, 2004, Napvilág Kiadó.
- Oelkers, Jürgen: *Nevelésetika*. (Fordította: Glavina Zsuzsa, Komáromi Béla és Komáromi Magda). Budapest, 1998, Vince Kiadó.
- Pálvölgyi Ferenc (é. n.): *Az erkölcsi nevelés új perspektívái*.
<http://vargharefiskola.gportal.hu/gindex.php?pg=23432156&nid=3834493>,
(letöltve 2015. 06. 25.)
- Pálvölgyi Ferenc (é. n.): *A szociomórális fejlesztés alapkérdései*.
www.erkolcstan.hu/system/files/.../etika_tp_ppt, (letöltve 2015. 06. 25.)
- Secord, Paul F. – Backman, Carl W.: Az egyéni viselkedés állandóságának és változásának problémája. In Hunyady György (válogatta és szerkesztette): *Szociálpszichológia*. (A fejezetet Józsa Péter fordította.) Budapest, 1973, Gondolat Könyvkiadó, 346–366. p.